

Kristijan Bromberže

Tehnologija i semantička analiza predmeta: ka jednoj semio- tehnologiji

Predmeti kao tehnike, predmeti kao znakovi, predmeti kao simboli

Poput reči, predmeti su nosioci informacija;¹ oni, u skladu sa „sistemom očekivanja i stečenih navika” (Eco 1972: 273) koji definišu njihovu upotrebu u kulturnom smislu, obezbeđuju niz jasnih, radikalnih indikacija.

Tehnički predmet pre svega je formalni i materijalni odgovor na skup specifičnih „zahteva” koje jedno društvo eksplicitno prepoznaje.² Odvajanje predmeta od praktičnih namena koje su mu kulturno dodeljene – transformisanje, na primer, kadu u kredenac ili plakar³ – pobuđuje osmeh, pa čak odobravanje. Definisavanje kontekstualnih zahteva koje predmet ispunjava, sistem konvencija koji određuje njegovu upotrebu, mrežu korespondencija između njegove forme i njegovih specifičnih funkcija, čini prvu fazu tehnološke analize.

Odeća koja se nosi, kuća u kojoj se stanuje, hrana koja se jede... u isti su mah i kulturno određeni odgovori na univerzalna ograničenja i indikatori statusa koji neko ima u društvu. Poređenje inventara ormana, kredenca, nameštaja u nekom nizu enterijera, odmah me obaveštava o relativnom položaju njihovih vlasnika u društvenom sistemu. Shvatiti veze između formalnih varijacija predmeta i statusnih razlika, čini drugu fazu semantičke analiza predmeta. Posmatran iz tog ugla, predmet, „budući da

¹ Za definiciju kulture kao skupa „informacija”, vid. Lotman 1971: 46. Jezik se ne mora shvatati kao jedini kanal koji prenosi te informacije; spoznajući razlike između dnevne sobe jednog buržoaskog stana i dnevnog boravka jednog seoskog domaćinstva, između radne odeće, praznične odeće, odeće u žalosti, između svadbenog i pokladnog ručka, dete otkriva društveni pejzaž koji ga okružuje, okolnosti obeležene kulturom u kojoj učestvuje. U tom smislu, predmeti čine deo mehanizma enkulturacije.

² Ukoliko joj se pristupi iz tog ugla, definicija tehničkog predmeta obuhvata definiciju reči upotrebene da bi se on označio. Ona nije ništa drugo do inventar formalnih i kontekstualnih odlika koje omogućavaju da se dati predmet identifikuje povezivanjem sa jednim pojmovnim nizom (npr. „kuća“) i razlikovanjem od njegovih suseda (npr. zajedničke odlike „gostionice“ i „letnjikovca“ su: kuća + na selu; ali ta dva pojma se razlikuju po sledećim specifičnim odlikama: gde se jede, na jugu Francuske). Ove minimalne odlike identifikacije očigledno ne obuhvataju sve zahteve na koje predmet odgovara. O semantičkoj analizi, vid. Mounin 1972.

³ Za primere ove vrste, vid. Eco 1972: 273.

više nije [prosto] tu da bi činio, već da bi predstavljao” (Moles 1969: 19), može se smatrati znakom⁴ koji povezuje formu i značenje u eksplicitan odnos. Tako, na primer, poljski Jevrejin diferencijalno označava svoje etničko poreklo (označeno) podužnim prorezom svog šešira (označavajuće), moravska varošanka označava svoje „varoštvo” (označeno) bojom češljeva za kosu (označavajuće): u oba slučaja, odnos između forme predmeta i naznačenog statusa počiva na sistemu kulturno prepoznatih konvencija ili, ako hoćete, na kodu.

Međutim, shvatanje predmetâ kao oznakâ društvene identifikacije ne mora voditi poništavanju njihovog „praktičnog statusa”. Ako bujanje razmetljivih „gedžeta”, ukrasnih starina i drugih „funkcionalnih simulakruma” (Baudrillard 1969: 25) i uveri analitičara „potrošačkog društva” u prevlast „distinktivne funkcije” predmetâ nad njihovim utilitarnim aspektom, ipak se ne može proglasiti opštim pravilom to da je praktična funkcija predmetâ običan „alibi” za njihovu društveno demarkacionu vrednost. Ovde delimo Molovo gledište: „Za stručnjaka za masovne komunikacije [...], simbolizacija [predmeta] dolazi pre njegovog neposrednog funkcionalnog označavanja. Ipak, u tom bi se domenu trebalo čuvati preterivanja: olovke se i dalje prave za pisanje, lampe za osvetljavanje, šrafčigeri za šrafljenje itd., te mada posedovanje čitavog arsenala tiganja u kuhinji ima simbolički smisao u pogledu vlasnikovog društvenog položaja [...], to bi moglo značiti *i* da on često kuva” (Moles 1969: 7). Čini se da ove rečenice vrlo opravdano ublažavaju tvrdnje Bodrijara koji, dajući prednost fenomenima razmetljive potrošnje (tipa *kula*) na uštrb tekućeg korišćenja materijalnih dobara, zasniva svoju sociološku teoriju predmeta *isključivo* „na teoriji društvenog predstavljanja i označavanja” (Baudrillard, 1969: 23).

Predmet, kao znak statusa svoga vlasnika, odlikuje se izvesnim brojem *stilskih modaliteta*: formalne osobenosti, izbor boja, igra materijalima, položaj u prostoru, itd. Ako bismo sledili Bodrijara, morfološka obeležja koja neki predmet izdvajaju od ostalih što pripadaju istom nizu, suštinski su proizvoljna. „Pravo govoreći”, piše on, „[predmet] postoji taman onoliko koliko jedna fonema ima apsolutan smisao u lingvistici. Taj predmet

⁴ Veza između forme i značenja može biti arbitrarna, neutemeljena, kao u dva primera data u glavnom tekstu; ili pak može biti analogna, utemeljena (setimo se, na primer, obeležja u obliku padobrana koje nose padobranci ili zlatnih ključića koji krasi rever recepcionera u hotelima). Sosirovska lingvistika, dakle, suprotstavlja znak (proizvoljan) simbolu (utemeljen) (Mounin 1968: 42-43). Ne čini nam se korisnim da tu distinkciju zadržimo kad je reč o predmetima kao identifikacionim oznakama statusa. U sociološkoj problematici zapravo je manje važno da li će statusna obeležja biti označena kao proizvoljna ili analogna ukoliko ih, u svim slučajevima, korisnici prepoznaju kroz eksplicitan sistem konvencija. Dakle, „znakom” ćemo nazvati svaku formalnu varijaciju koja eksplicitno predstavlja neku statusnu razliku (o diferencijalnoj prirodni znaka vid. niže str. 4 i dalje). O značenju termina „simbol” u ovom tekstu vid. niže str. 3.

ne dobija smisao ni u simboličkom odnosu sa subjektom [...] ni u operativnom odnosu prema svetu (predmet-oruđe), on dobija smisao tek kroz razlikovanje od drugih predmeta, prema kodu hijerarhizovanih značenja. *Samo to*,⁵ pod pretnjom još gore zbrke, definiše predmet potrošnje” (Baudrillard 1972: 61). Da li to znači da, gledano sinhronijski ili dijahronijski, uočene formalne varijacije ne prenose ništa od razlika u *habitusu*,⁶ u stilu ponašanja između različitih klasa, različitih epoha? Tako, za ovog autora, prelazak sa mini suknje na dužu suknju jeste prosta „reprodukcija distinktivnog materijala” (*ibid.*: 82). U stvari, stilske osobenosti, kao što ćemo pokazati, isto su tako nosioci, najčešće implicitnih, simboličkih značenja. Predmeti se mogu smatrati formalnim prevodom pojmovnih obrazaca, pozadinskih ideoloških tema koje predmeti izražavaju na *analoški* način; između uske tunike – koja je ušla u modu 1976 – i vitkosti, afričke nanožnice i egzotizma, veza je zapravo unutrašnja, čak i ako je korisnici neposredno ne opažaju. Prepoznati latentna značenja što ih prenosi forma predmeta, osvetliti mehanizme veza između stilskih osobenosti i formi mišljenja, jeste treća faza analize koju predlažemo.

Dakle, predmetu se može prići sukcesivno kao odgovoru na posebne kontekstualne zahteve, kao znaku vlasnikovog statusa, i kao simbolu habitusa svojstvenog nekoj društvenoj i/ili etničkoj grupi. Ti različiti aspekti se moraju uzeti u obzir kako bi se objasnili višestruki procesi promene tehnika. U tekstu koji sledi pre svega ćemo analizirati primere iz industrijskog društva (moda u odevanju iz 1976, *dizajnirani* čajnik, savremena praksa u oblasti stanovanja, itd.); s druge strane, suštinski ćemo se pozivati na tehnike potrošnje. Za ovakav izbor ima više razloga: razmetljiva potrošnja, koja se razuzdava u društvu pseudo-obilja i dobar je pokazatelj eksplicitnih i latentnih značenja koja predmeti prenose; s druge strane, potrošački predmeti, budući da su manje podređeni funkcionalnim ograničenjima nego tehnike proizvodnje ili pribavljanja (up. Lerois-Gourhan 1945: 147-149; Balfet *et al.* 1957: 1), otvaraju izuzetno bogato i raznovrsno istraživačko polje; najzad, mada je u poslednje vreme tehnička organizacija bila predmet izučavanja kako bi se situirali društveni akteri u procesu proi-

⁵ Kurziv je naš. U stvari, Bodrijar iz teksta u tekst protivreči sam sebi, čas od formalnih varijanata zadržava samo njihovu socijalno distinktivnu funkciju, čas te varijante tumači kao odraz diferenciranih *habitusa* (up. niže na str. 16-17 njegovu analizu malograđanskog „domaćeg poretka”).

U stvari, u analizi treba razlučiti dve faze: jednu, u kojoj se predmeti tretiraju shodno njihovoj društveno distinktivnoj vrednosti, i drugu, u kojoj se teži tumačenju značenja utvrđenih formalnih razlika.

⁶ Pojam *habitus* ili „mentalna navika” pozajmljen je od Panovskog (Panofsky 1974). U pogovoru tom delu Burdije piše: „Taj bi se habitus mogao definisati, po analogiji s ‘generativnom gramatikom’ Noama Čomskog, kao sistem interiorizovanih obrazaca koji omogućavaju da se iznedre sve misli, percepcije i radnje karakteristične za jednu kulturu, i samo one” (*ibid.*: 152).

zvodnje, zanemarene su varijante u oblasti potrošnje. Osim toga, ostaje da se uspostavi veza između distribucije sredstava za proizvodnju prema društvenim grupama i odgovarajućim praksama potrošnje.

I. – Kontekstualni zahtevi i forma predmeta

Istraživanje odnosa forme, materijala, funkcija i potreba zauzimalo je osnovno mesto u promišljanju, teoriji⁷ i analizama tehnologije; mi ćemo tome posvetiti ograničeno izlaganje usredsređeno na odnos forme i specifičnih funkcija predmeta. Analiza značenja tehničkog predmeta pre svega podrazumeva otkrivanje i hijerarhizovanje kontekstualnih zahteva koje predmet ispunjava, a potom i otkrivanje mehanizama prilagođavanja njegove forme kulturno određenim funkcijama.

Kao i sve druge tehnike, prebivalište je formalni izraz izvesnog broja zahteva – pedološkog, klimatološkog, ekonomskog, socijalnog, itd. – čija važnost varira od društva do društva.⁸ Svakom od njih odgovara jedno ili više morfoloških rešenja: vrsta temelja, kosina krova, položaj prozora i vrata, oblik prostorija, deoba prostorija u skladu sa statusnom hijerarhijom u okviru porodice, raspored kuća u okviru sela ili logora koji simbolizuje društvene odnose itd.⁹ Specifična uloga graditelja – bio on arhitekta ili ne – jeste da ustanovi strogu vezu između forme i konteksta, da u materijalno prevede mrežu raznovrsnih zahteva. Dakle, „Korbizjeov Ozareni grad je dijagram koji izražava fizičke posledice dvaju veoma jednostavnih osnovnih zahteva: „da se postigne što veća gustina naseljenosti uz podjednak i maksimalan pristup sunčevoj svetlosti i vazduhu” (Alexander 1971: 72).

Odrediti i razvrstati te zahteve u skladu s formom i upotrebom predmeta osetljiviji je zadatak nego što se može učiniti. Razmotrimo sa Aleksanderom (*ibid.*: 50-58, 82-98) jedan jednostavan primer, primer čajnika. Konstruktor (*dizajner*) koji želi precizno da osmisli takav predmet, mora uzeti u obzir dvadeset jedan specifičan zahtev, sve odreda funkcionalne i ekonomske (Aleksander ostavlja po strani estetske i sociološke zahteve – stil, cenu i formu predmeta prilagođene najrazličitijoj klijenteli; tu je, kao što će se videti kasnije, jedna od najvećih rupa u njegovoj, isključivo funkcionalističkoj analizi). Tako, idealan čajnik „ne bi trebalo da je teško uhvatiti kada voda u njemu ključa. Ne bi smela da postoji prevelika opasnost da se čajnik ispusti zbog nezgrapnog oblika [...] Voda u njemu ne bi smela da se prebrzo ohladi [...] Mora da izdrži temperaturu ključale vode [...] Unutrašnjost ne bi smela biti isuviše komplikovano konstruisana budući da bi to koštalo sate ručnog rada, itd.”. Ti različiti zahtevi – prave maksime koje koriste proizvođači – mogu se razvrstati na našem

⁷ Up. naročito Leroi-Gourhan 1943, 1945; Balfet *et al.* 1957 i Balfet 1975.

⁸ Za obimniju raspravu v. Rapoport 1972.

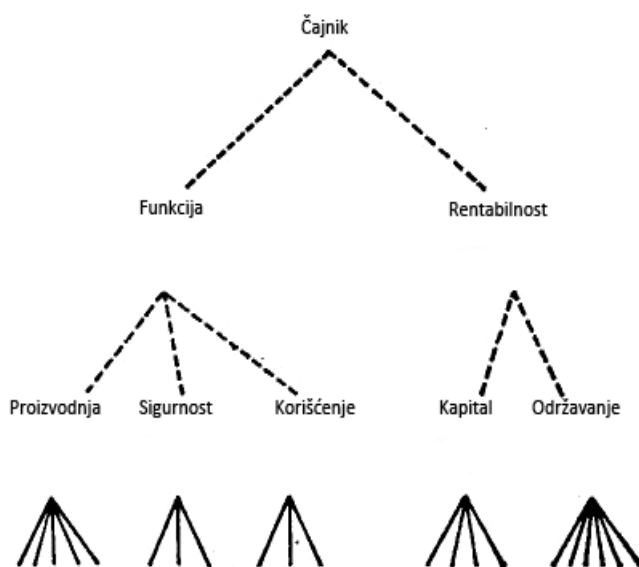
⁹ Za primere analize, up., između ostalih, Alexander 1971: 25-26 i Rapoport 1972.

taksonomskom drvetu. Oni se moraju iskazati i u formi i u materijalu predmeta. Zadatak dizajnera sastoji se, dakle, u tome da pronade, shodno tim zahtevima, najbolji proces materijalnog i formalnog prilagođavanja. Sledeća fizička svojstva: „čajnik mora imati nizak termički kapacitet” i „čajnik mora omogućiti prenošenje toplote samo u jednom pravcu”, jesu materijalni odgovori na dva unapred utvrđena kontekstualna zahteva: „čajnik mora omogućiti da voda dovoljno brzo proključa” i „kad je voda ugrejana, čajnik mora sačuvati toplotu vode” (*ibid.*: 95-96). Zadatak tehnologa je, takoreći, obrnut od zadatka dizajnera: da prepozna, mimo forme i materijala, kontekstualne zahteve kojima se rukovodilo osmišljavanje predmeta.

Uočimo da su ti raznoliki zahtevi katkad protivrečni ili teško uskladivi (otud potreba da ih dizajner hijerarhizuje ili pomiri). Mnogi predmeti deluju kao kompromis između suprotstavljenih zahteva. Da bi se odredila veličina čajnika, na primer, valja u isti mah uzeti u obzir „potrebu za dovoljnim kapacitetom” i „potrebu za ekonomičnim rasporedom prostora” (*ibid.*: 90). Takvi primeri protivrečnih zahteva poznati su etnotehnologu: tako, u oblasti stanovanja, traganje za optimalnim obrascem kretanja često se sudara s nastojanjem da se prostorije izdvoje i da im se odredi posebna namena; savremeni unutrašnji raspored u većini slučajeva deluje kao kompromis između ta dva zahteva.

Sučeljavanje konteksta i tehničkih rešenja omogućava da se osvetli problem promene. Ukoliko se modifikuju kontekstualni zahtevi, modifikovaće se, barem logički gledano, i forma. Ukoliko forma nije prilagođena, doći će, osim u slučaju tehničkih prepreka, do poboljšanja predmeta. Aleksandrova *mehanicistička* formula rezimira ovo gledište: „neprilagođenost daje nekakav podsticaj promeni; prilagođenost ne daje nikakav” (*ibid.*: 43).

Ta formula, koja objedinjuje tehničke promene i logične i linearne fenomene, potvrđuje se u slučaju čajnika. Tradicionalni čajnik podrazumeva tri elementa: gornji otvor koji omogućava *punjenje* i *čišćenje*, poklopac koji *zadržava paru u unutrašnjosti posude* i *klapće kad voda vri*, i kljun za *izlivanje*. Ta tri elementa obavljaju pet neophodnih funkcija. Pa ipak, taj model ima jedan ozbiljan nedostatak. Većita opasnost: uvek mogući pad poklopca. Čajnik sa samo jednim otvorom (veliki izlivni kljun) nudi prilagođenije tehničko rešenje suzbijajući taj glavni nedostatak i odgovarajući na gorepomenute osnovne zahteve, izuzev jednog, koji je zastareo: pojava metala nepodložnih koroziji na tržištu „učinila je nepotrebnim pristup unutrašnjosti čajnika radi *čišćenja*” (ukidanje poklopca); u tim okolnostima, „veliki izlivnik može služiti i za *punjenje* i za *izlivanje*; on funkcioniše i kao *zviždaljka*” (*ibid.*: 108; kurziv K.B.).

Taj funkcionalni pristup čini prvu neophodnu fazu „dekodiranja” tehničkog predmeta.¹⁰ Međutim, ograničimo li se na ovaj program – odrediti zahteve na koje predmet odgovara, razvrstati ih, shvatiti promenu kao jednostavan proces prilagođavanja forme funkcijama – stižemo do mnogobrojnih pitanja bez odgovora, kao što ćemo pokazati dalje u tekstu.

II – Predmeti kao identifikacione oznake statusa

1. Raznovrsnost statusa, raznovrsnost predmeta

Pokušaj svodenja kontekstualnih zahteva isključivo na funkcionalne zahteve završava u ćorsokaku: kako objasniti istovremeno postojanje raznovrsnih predmeta koji pripadaju istom funkcionalnom skupu u datom društvu u datom periodu? Kako objasniti brze tehničke promene koje ne podrazumevaju nikakvo funkcionalno poboljšanje? U stvari, iako predmet pre svega govori o svojoj funkciji, on pruža i čitav niz indikacija o statusu svog vlasnika. Stoga bi se moglo tvrditi da formalne razlike među predme-

¹⁰ Za funkcionalnu studiju istog tipa up. Moles 1972: 54-55. Autor analizira zahteve koje dizajner mora uzeti u obzir u osmišljavanju stonog ventilatora; on nabroja 38 elementarnih funkcija koje se mogu grupisati u 13 „nad-funkcija”: bezbednost, stabilnost, dugotrajnost, mogućnost održavanja (demontaža i laka zamena delova), itd.

tima koji imaju istu funkciju saopštavaju relativan položaj njihovih vlasnika u društvenom sistemu.

Razmotrimo primer odeće, koju su nesumnjivo najbolje analizirali etnolozi i sociolozi. Svaka kultura, dakle, preko lepeze odevnih varijanata koju nudi, otkriva lestvicu statusa koja je karakteriše (stratifikaciju po dobi, polu, klasi, zanimanju, itd.) i jasne društvene prilike koje ta kultura ističe (praznična odeća, crnina, radna odeća, itd.). Promena statusa, mesta ili zanimanja znači promenu odeće (plavo radničko odelo, trodelno muško odelo, kratke pantalone i sandale). Za dato društvo mogla bi se bez mnogo muke i s najvećom koristi utvrditi tabela veza između statusne lestvice i tipskih društvenih prilika, s jedne strane, i odevnih varijanata, s druge.

Ne manjka etnoloških studija koje prikazuju odeću kao sistem razlika, kao kôd društvenog prepoznavanja. U svojoj studiji o jednoj tradicionalnoj jevrejskoj zajednici u Antverpenu, J. Gutwirth (1970) razlikuje dve, antagonističke i komplementarne, tendencije koje oblikuju hasidsku odeću: tendenciju da se, u očima stranca, zajedničkim odevnim inventarom označi kulturni identitet, i tendenciju da se, na unutrašnjem planu, iskažu statusne razlike. Tako je nošenje kape – poput tradicionalne jevrejske kapice – postojan element muške odeće: kao predmet strogog verskog propisa, ona je distinktivna odlika jevrejstva. Ali načini na koji se ona nosi su različiti: s podužnim prorezom ako si poreklom iz Poljske (poljska meka kapa), sa zaobljenijim prorezom ako si poreklom iz Mađarske (mekna mađarska kapa). Način nošenja kape naznačava poreklo baš kao što i druga obeležja (brada, uvojcji, obredna krznena toka) ukazuju na profesionalnu pripadnost, versku funkciju ili stepen pobožnosti. Postoji, dakle, stroga veza između osobenih formalnih elemenata (odevna obeležja i odlike telesnog izgleda) i sociološki distinktivnih obeležja (zemlja porekla, vrsta profesionalne aktivnosti itd.). Dob i pol su, podrazumeva se, druga dva centralna elementa sistema. Iz iste perspektive, proučavajući važnu zbirku avganistanskih kapa iz Turkistana, P. i M. Santlivr (P. et M. Centlivres 1968), pokazuju kako svakoj formalnoj varijanti odgovara neka statusna razlika (polukružna kapa/belo : starci; polukružna kapa/crno : šegrti; kupasta kapa/mašinska izrada : varošani; kupasta kapa/ručna izrada : seoska deca).

Očigledno je da se ne možemo zadovoljiti samo ovim *statičnim* inventarom veza. Kovarijantnost status/predmet ispoljava se i na *dinamičan* način: u ovom slučaju više nije u pitanju razlika u formi, već varijacija u upotrebi koja naznačava statusnu razliku. Zadržati kapu na glavi, lako je odići, ili je skinuti rukom, jesu tri stava koja zavise od relativnog položaja koji u društvenom sistemu imaju osobe koje se susreću: ponašanje može biti simetrično (svi skidaju kapu) ili asimetrično (Post 1937; Goffman 1971: 92; Maccannell 1973: 313). Prema tome da li je u blizini mogućeg ili zabranjenog supružnika, Iranaka će ostaviti svoj veo da visi ili će ga podići na lice (Tual 1971: 109). Kao što vidimo, statusne razlike se mogu iskazati

kako varijantama forme tako i upotrebom običnih predmeta koje koriste različiti društveni slojevi.

2. Raznovrsnost konteksta i raznovrsnost predmeta

Modni časopisi u našem društvu imaju, između ostalih funkcija, i funkciju da jasno prikažu mrežu veza između odevnih razlika, s jedne strane, i raznovrsnosti upotrebe, situacije i tipova „ličnosti”, s druge strane. Tako vanredno izdanje *Femme pratique* (Praktična žena), broj 19 (često ćemo upućivati na ovaj časopis gde je prikazana „kompletna moda proleće/leto 1976. u 300 modela”), pruža, osim ilustracije preovlađujućih normi lepote, i širok spektar socioloških situacija koje moraju biti obeležene različitim odećom.

Prema modnoj literaturi, odeća „mora” varirati u skladu s godišnjim dobima i prilikama.¹¹ Proleće, odmori i vikendi su tri velika ritualna trenutka u kojima se nameće obnavljanje. Izvan tih važnih momenata, svoju odeću treba isto tako umeti prilagoditi situacijama koje, mada su tekuće, ipak zaslužuju da budu obeležene odećom. *Praktična žena* beleži 54 situacije kojima, barem u idealnom smislu, treba da odgovara isto toliko odevnih varijanata: „za grad”, „za kako pocneti za vreme doručka”, „za piće”, „za ples 14. jula”, „za posetu svekrvi”, „za Divil”, „za uskršnje krstarenje” i, na 47. mestu, „za posao”.¹² Uporedo s tim, modna literatura nudi repertoar preovlađujućih etnotipova;¹³ čas svakom tipu ličnosti odgovara jedna odeća, čas ista odeća izražava i povezuje više psiholoških osobina. U *Praktičnoj ženi* uočavam sledeće varijante žena koje su u modi: „smela”, „sportski tip”, „precioza”, „živahna”, „nesputana”, „vragolasta”, „žestoka”, „razborita”, „uravnotežena”, „ona s kojom je lako živeti”, „drska”, „sofisticirana”, „koketa”, „ozbiljna”, „naivka”.

Ono što nam prikazuju časopisi i kolekcije jeste mitska, idealna moda, moda koja proizvodi snove i frustracije. Sučeljavanje normi i stvarnosti, odeće kakvu želimo i odeće kakvu nosimo, nesumnjivo bi bilo veoma sugestivno, međutim, svrha ovog primera je pre svega metodološka: preko „garderobe” se sasvim dobro mogu „iščitati” i kanoni telesne lepote (up. niže str. 18 i dalje), kalendar aktivnosti, raznovrsnost statusa, upečatljivih situacija, ponašanja, stavova.

Rekapitulirajmo vrste (ne-funkcionalnih) pokazatelja koji, svojim varijacijama, tvore odevni niz:

¹¹ Za analizu „pisane odeće”, up. Barthes 1967.

¹² Na svu sreću, *Praktična žena* predlaže „fazon” kako se od samo 6 kompleta odeće prave 54 kombinacije.

¹³ O definiciji i upotrebi pojma „etnotip”, up. Guilleman 1971.

- pokazatelji statusa onoga koji nosi odeću: pol, dob, profesija, imovinsko stanje (cena odeće), položaj u porodici, etničko ili regionalno poreklo;
- pokazatelji važnih trenutaka ili tipskih društvenih situacija koji podrazumevaju promenu odeće (radna nedelja, praznik, svadba, žalost, itd.)
- pokazatelji „modalne ličnosti” vlasnika (sportska odeća, smela odeća, itd.).

3. Hijerarhijska analiza značenja predmeta

Odeća se, dakle, javlja kao složena mreža značenja koju treba odgoteti, analizirati. Međutim, strpljivo popisivanje nije dovoljno. U stvari, različita značenja koja predmet sadrži nisu ekvivalentna. U jednom trenutku prevladavaju praktične funkcije, dok su u drugom one prognane u drugi plan: svadbena odeća je očito zamišljena i nosi se kako bi se naznačio ritual prelaza; srebrna lisica koju su tridesetih godina „dame” nosile oko vrata čak i leti više je obaveštavala o statusu svoje vlasnice nego što je bila izraz njene brige da se zaštiti od hladnoće (Leroi-Gourhan 1945: 210). Trebalo bi, dakle, ustanoviti stvarnu *hijerarhiju* značenja predmeta, hijerarhiju koja varira u skladu s funkcionalnim nizovima (tehnikе proizvodnje i pribavljanja su u ogromnoj većini slučajeva podređene efikasnosti: prevladava praktična funkcija) i, u okviru jednog niza, među predmetima čija je funkcija istovetna. Upravo tom procenom relativne važnosti različitih značenja bavi se Bogatirjev (Bogatyrev 1971: 43-44) u analizi stratifikacije „funkcija” moravske svakodnevne, praznične, ceremonijalne i ritualne odeće.¹⁴

„Svakodnevna odeća”, kaže nam on, „ima sledeće funkcije (razvrstavamo ih po redosledu važnosti): (1) *praktičnu* (najbolje prilagođena zaštiti od hladnoće i toplote, najbolje prilagođena seoskim radovima, itd.), (2) *društvene identifikacije*; (3) *estetsku*; (4) funkciju *regionalne identifikacije*.

S druge strane, praznična ili svečana odeća (na primer, za nedeljno bogoslužjenje) prikazuje jednu sasvim drugačiju funkcionalnu stratifikaciju: „(1) *prazničnu ili svečanu* funkciju; (2) *estetsku*; (3) *obrednu*; (4) funkciju *nacionalne ili regionalne identifikacije*; (5) *društvene identifikacije*; (6) *praktičnu*.”

¹⁴ Delo Boratirjeva, nastalo 1937, pripada jednom toku „funkcionalnog” (ali ne funkcionalističkog) i semantičkog istraživanja predmeta i tehnika, toku koji je imao izvesnog uspeha u istočnoj Evropi tridesetih godina (up. npr. Hagen-Torn 1933.). Američkoj semiotici dugujemo što je tom istraživanju posvetila pažnju koji ono zaslužuje. Pošto su prevedeni na engleski (1971), radovi Bogatirjeva su podstakli čitav niz komentara i teorijskog produbljivanja (up. naročito Ogibeninov predgovor engleskom izdanju: „Petr Bogatyrev and Structural Ethnography”, Bogatyrev 1971; i Glassie 1973).

Funkcionalna lista obredne odeće (propisane za sahrane, venčanja ili krštenja) nudi sledeću hijerarhiju „(1) *obredna funkcija*; (2) *praznična*; (3) *estetska*; (4) funkcija *nacionalne ili regionalne identifikacije*; (V) *statusne ili klasne identifikacije*; (VI) *praktična*”.

Bogatirjevljevo nastojanje pobuđuje dva niza komentara.

a) *Odeća kao znak ili skup znakova*

Gorenavedene liste beleže samo *eksplicitna značenja* odeće, ona kojih su korisnici neposredno svesni (kasnije ćemo se vratiti na izuzetak koji čini „estetska” funkcija i, opštije, na latentna, *implicitna značenja* odeće koja Bogatirjev ne osvetljava). U obzir su uzete samo manifestne „funkcije”, koje naznačava jedan ili više formalno osobenih elemenata: tako je po broju dugmadi na jakni ili broju nabora na marami moguće neposredno prepoznati poreklo nekog muškarca ili žene; isto tako, bračna kapa odmah uspostavlja razliku između žene i devojke, itd. Analizirana iz tog ugla, odeća se može smatrati *znakom* ili *skupom znakova*. Svakom označavajućem (nabori marame, češljevi u bojama, bračna kapa, *vonica*: šesir ukrašen buketom cveća) odgovara jedno ili više označenih (žena iz tog i tog okruga, varošanka, nevesta, mladoženja ili regrut). Bilo da je reč o sinonimiji (više odlika jednog kostima ukazuje na istu funkciju) ili polisemiji (ista odlika ukazuje na više funkcija: *vonica*), ne dovodi se u pitanje opšta ravnoteža sistema, zasnovanog na strogoj povezanosti društvenih kategorija i formalnih elemenata. Veza između označavajućeg i označenog je eksplicitna, neposredno dostupna svesti korisnika. Iz te perspektive, mogla bi se predložiti dva načina procene međusobnog odnosa važnosti „funkcija” ili značenja (Bogatirjev ne daje nikakvu naznaku o metodima koji mu omogućavaju da sastavi svoje liste): (1) utvrditi i uporediti učestalost znakova koji označavaju svaku od funkcija; (2) zamoliti korisnike da, radi verifikacije, svakoj prikazanoj funkciji dodele neko mesto u hijerarhiji. Ova dva postupka su suštinski ekvivalentna: nalazimo se u domenu eksplicitnog – jedan skup odevnih predmeta čini niz znakova ograničenog broja, čije doziranje i učestalost zavise od tipa kostima.

b) *Hijerarhija funkcijâ predmeta i tehnička promena*

Hijerarhijska analiza značenja omogućava da se mehanizmi tehničke promene sagledaju pod drugačijim svetlom i time dopunjava čak i problematiku funkcionalnog ili tendencionalnog prilagođavanja.

Ukoliko joj se ne „dodeli” neka nova funkcija, odeća čije se glavno značenje (na primer, profesionalno) gasi po pravilu će iščeznuti. Tako Bogatirjev „funkcionalnim” terminima objašnjava preranu regresiju seoske odeće u Rusiji, koju suprotstavlja održanju tradicionalne nošnje u Moravskoj. Isprva, taj raskorak u sudbini odeće deluje paradoksalno: u stvari, tkivo koje povezuje grad i selo u Moravskoj tradicionalno je gušće nego u Rusiji. Utoliko bi se moglo očekivati i brzo širenje gradskih modela u Mo-

ravskoj i izrazitija odevna konzervativnost u Rusiji. Kako objasniti to što se dogodilo upravo obrnuto? U Moravskoj, tradicionalna nošnja, barem delimično, svoj opstanak duguje *trajnosti funkcije nacionalne identifikacije*: „Nošnja je”, primećuje Bogatirjev (1979: 59), „bila [naročito u XIX veku] jedan od znakova kojima su se slovački seljaci iz Moravske suprotstavljali varošanima i germanizovanoj vlasteli”. S druge strane, u Rusiji, opoziciju seljak/varošanin nije ojačavala etno-politička opozicija; kada su se u XIX veku gradski i seoski svet približili, naročito zahvaljujući sitnoj trgovačkoj buržoaziji, počele su da se približavaju i odevne varijante koje su razlikovale seljaka i varošanina. Tako se tehnička evolucija nadovezuje na evoluciju društva i predstavlja je. Uočene odevne razlike među razdobljima jesu prost formalni izveštaj o registrovanim društvenim promenama.

Međutim, „funkcionalna” analiza tehničke promene koju nudi Bogatirjev postavlja isto onoliko problema koliko ih rešava. Kako objasniti odevne varijacije koje se uočavaju iz godine u godinu a koje ne odgovaraju nikakvoj stvarnoj društvenoj promeni? U stvari, posmatrane dijahronijski, odevne promene odražavaju koliko evoluciju društvenog konteksta toliko i strategiju statusne diferencijacije koja se služi novim formama da iskaže opozicije koje se održavaju.

4. Tehnička taktika društvene diferencijacije¹⁵

Kako bismo ilustrovali ovu strategiju društvene diferencijacije, povući ćemo paralelu između lingvističkih varijacija i promena, s jedne, i odevnih razlika i promena, s druge strane. Jezik i odeća zapravo vrše demarkacionu funkciju na društvenom planu i u tom svojstvu su podložni istoj vrsti tumačenja. Više autora je uočilo tu istovetnost sekundarnih funkcija kako jednog tako i drugog. Tako se, u *Pamćenju i ritmovima*, Lerua-Guran, govoreći o „simbolima društva”, bavi „ukrasom” (1965: 188-195), a potom „stavovima i jezikom” (*ibid.*: 195-201). „Odevni dekor”, piše on, „dovoljan je da se obezbedi prepoznavanje i usmeri potonje ponašanje, ali je, u uobičajenoj praksi, neodvojiv od stavova i jezika koji upotpunjuju i organizuju relaciono ponašanje” (*ibid.*: 195). Ukas i jezičko ponašanje funkcionišu, dakle, kao elementi društvenog prepoznavanja koji omogućavaju da se govornik (ili onaj koji nosi takvu odeću) situira u sistemu diferenciranih statusa. M. Butor isto tako insistira na funkcijama zajedničkim odeći i jeziku: „Jezik”, piše on, „ima [...] čitav skup funkcija [...] koje bi se mogle nazvati odevnim”; na primer, „jezik se uči: način na koji neko govori ukazuje na njegovo poreklo, položaj, profesiju; u određenim jezicima, forme nisu iste i zavise od statusa osobe koja govori, njenog položaja u hijerar-

¹⁵ Pozajmićemo, ako ne doslovno, onda duh naslova Bodrijara koji pak govori o „strateškoj analizi predmetne prakse“ (Baudrillard 1969: 28).

hiji” (Butor 1969: 24).¹⁶ U ova dva slučaja, odećom koju nosi, načinima obraćanja, formulama učtivosti, gestovima, upotrebljenim vokabularom itd., čovek diferencijalno označava svoj status, svoju pripadnost društvenoj grupi. Tabela povezanosti statusa i tehničkih varijanata (up. ranije str. 6) mogla bi se dopuniti inventarom socio-diferencijalnih lingvističkih praksi. Kako bilo, značaj paralele jezik-odeća nije toliko u lociranju sociološki osobnih formalnih razlika, koliko u osvetljavanju one iste društvene strategije koja leži u osnovi te igre varijacija, gledano kako sinhronijski tako i dijahronijski.

Primer pozajmljen iz američke sociolingvistike omogućava nam da utvrdimo funkcije tih varijacija. U svojim mnogobrojnim studijama o varijacijama govornog engleskog u Njujorku, V. Labov (Labov 1966, 1972, 1973) se posvetio otkrivanju sistematskih korelacija između društvene stratifikacije i lingvističke upotrebe.¹⁷ On pokazuje kako imućniji Njujorčani često izgovaraju /r/ na poslednjem ili predsuglasničkom mestu, bez obzira na kontekst ili „stil” poruke (svakodnevni govor, učtiv govor, itd.), ali što se više spuštamo socijalnom lestvicom (u Labovljevoj pomalo sumornoj tipologiji sastavljenoj od devet slojeva), to se /r/ sve ređe sreće. Govornici koji pripadaju lumpenproleterijatu ili radničkoj klasi upotrebljavaju ovu fonemu samo kad glasno čitaju, kad sastavljaju neku listu reči ili kad treba da razlikuju dva elementa koja se minimalno razlikuju (*source/souce*). Situacija sa srednjom klasom je složenija. Govornici tokom intervjua ili u svakodnevnim razgovorima ređe izgovaraju /r/ nego članovi više klase; nasuprot tome, u „formalnijim” situacijama (predavanja, nabrajanje reči, recitovanje, razlikovanje parova sličnih reči) postižu bolji „skor” od predstavnika više klase; reč je o fenomenu hiperkorektnosti koji je Labov dobro osvetlio i koji je, kako se čini, glavno obeležje jezičkih stavova srednje klase: ona se neprekidno, vazda okasnelo, trudi da se asimiluje u višu klasu, ali je njen nezgrapnan i izveštačen psitacizam odvajava od njenih uglednih suseda. Stratifikacija upotrebe /r/ u engleskom koji se govori u Njujorku simbolizuje, dakle, jednu složenu društvenu stratifikaciju. U zavisnosti od konteksta, opozicije se premeštaju, ističu ili poništavaju.

¹⁶ Povlašćena analogija između jezika i odeće (na uštrb ostalih potrošačkih tehnika) zaslužuju nekoliko komentara. Uvek vidljiv element, odeća je bez sumnje najočigledniji pokazatelj socio-tehnike. Ona se nosi, pokazuje, šeta; poput jezika, i ona se koristi na svim mestima i u svim životnim prilikama (posao, proslave, putovanja, itd.). Izraz semantičke bliskosti jezika i odeće pronalazimo u mnogim primerima metafora koje povezuju ta dva koncepta: „odnuti svoje dostojanstvo“, „kriti se iza oblaka reči“, „ispredati laži“, „izmotavati se“, itd. (up. Pottier 1970: 9). Primitimo usput važnost koju ima proučavanje metaforičkih veza između tehnika i drugim semantičkim slojeva. Čini se da se isti tipovi veza (odeća-jezik, stanište-telo, itd.) mogu pronaći u većini kultura.

¹⁷ Za dobar pregled Labovljevog stava i njegovih radova up. Marcellesi & Gardin 1974.

vaju. Labovljeve analize omogućavaju da se prevaziđe prosto konstatovanje kovarijantnosti.

Prestižna varijanta kakvu predstavlja izgovaranje završnog ili predusglasničkog /r/ pojavilo se u vreme Drugog svetskog rata; najpre je bila isključivi prerogativ viših klasa, da bi je potom, mada i dalje relativno, usvojile i druge društvene grupe. Na društvenom planu ona i dalje obezbeđuje funkciju demarkacije. Taj proces govori o mehanizmima fonetskih varijacija i promena. Ni izbliza podređena fonološkoj ekonomici, čini se da ta promena ovde počiva na istinskoj društvenoj strategiji podražavanja i razlikovanja. Ciklus tih modifikacija mogli bismo opisati u glavnim crtama: jezička promenljiva /x/, svojstvena jednoj društvenoj grupi; podražavanje i usvajanje te promenljive od jedne ili više društvenih grupa; stvaranje nove promenljive, nove opozicije.

Drugačije rečeno, ako neka jezička upotreba svojstvena vladajućim klasama postaje uobičajena, uporedo se stvara nova sociolingvistička opozicija koja obezbeđuje očuvanje stalne distance između tih klasa i onih koje su im podređene. U krajnjem ishodu, u hronološkom odsečku u kome nema krupnih promena društvenih odnosa, fond sociolingvističkih pokazatelja i oznaka je u isti mah postojan i u pokretu: opozicije se održavaju i pri tom se premeštaju. Diferencijalna obeležja na sociolingvističkom planu su u isti mah, da upotrebimo Gobloov izraz (Goblot 1967), „barijera i nivo”; ona omogućavaju da se uspostavi demarkaciona linija prema drugima i da se prepoznaju svoji.

Istu tu strategiju, koja se igra dvama polovima istovetnosti i razlike, pronalazimo na delu u svetu predmeta. Da bismo preciznije omeđili tu socio-tehničku taktiku diferencijacije, možemo, sledeći Veblena, razlikovati tri tipa potrošnje koja teže tome da istaknu i očuvaju statusne razlike:

- *rasipnička potrošnja (conspicuous waste)* kojom američka buržoazija s kraja XIX veka – koja je u žiži Veblenovog interesovanja – neposredno iskazuje svoj statusni identitet (prikladnost odeće, raskoš enterijera);

- *delegirana potrošnja (vicarious waste)* kojom žene, deca, posluga, ističu status i darežljivost gospodara od kojeg zavise.¹⁸ U „dokoličarskoj klasi”, „žene su sluge, kojima je, u okviru diferencijacije ekonomskih funkcija, njihov gospodar naložio da učine očevitim da on može da plati” (Veblen 1971: 119). Svojom blistavošću, toaleta ne odslikava samo ekonomski status supruga i gospodara, već svojom neudobnošću (visoke potpetice, suknja, nemoguć šešir, korset; *loc. cit.*) dodatno potvrđuje da je žena izuzeta od sveg „vulgarno produktivnog rada” (*ibid.*: 117): „njena odeća je osmišljena u skladu s njenom delegatskom dužnošću” (*ibid.*: 118). Goblo, u poglavlju koje posvećuje modi (s početka XX veka), isto tako pokazuje kako je ženska odeća pre svega iskaz o muževljevom statusu:

¹⁸ Mogli bismo isto tako pokazati kako jedna od funkcija dečjeg lingvističkog ponašanja može biti i ukazivanje na različit status njihovih roditelja.

koliko se muška odeća odlikuje jednostavnošću, predočavajući buržoasku strogost i ozbiljnost, toliko „ženska moda odvajkada čuva svoju raskoš. To znači da u buržoaskim porodicama, muškarac sav teret nosi sam; njegova društvena situiranost omogućava da njegova žena ne mora da radi: to je jedna od najvažnijih odlika ove klase” (Goblot 1967: 58). Tako se odevne razlike, iako ukazuju na statusne opozicije (muškarac/žena, u ovom slučaju), međusobno ipak pomažu i nadovezuju, one odslikavaju složenu strategiju u kojoj se identitet gospodara iskazuje direktno, pod vlastitim imenom, ali i indirektno, preko zastupnika.

- *potrošnja kroz opozicije* je jedan od osnovnih mehanizama tehničke promene i funkcionise na isti način kao proces sociolingvističke diferencijacije (up. ranije str. 8-9). Bogatirjev (1971) nas je uzgredno snabdeo odličnim primerom: tradicionalno, oblik kape u moravskoj Slovačkoj je, pored ostalih obeležja, odvajao varošanku od seljanke; kasnije, na selu kao i u gradu, za sve vrste kapa će se usvojiti češljevi; opozicija, svojevremeno naznačena oblikom kape, postepeno je iščezavala; zapravo, ona se održala premeštajući se: od tada je *boja* češljeva služila da razlikuje seoske žene od trgovkinja. Drugačije rečeno, ako neko obeležje nestane, distinktivna funkcija koju ono vrši vezuje se za neki drugi oblik. Analizirajući fenomen mode, bolje ćemo razumeti složenu društvenu strategiju koja upravlja tom neprekidno obnavljajućom igrom opozicijama.

U našem društvu, moda vrši više funkcija: pre svega *ekonomsku funkciju* (proizvodnja potrošačkih dobara obezbeđuje reprodukciju privrednog sistema i maksimizaciju profita industrijalaca); *funkciju seksualne informacije*, da se poslužimo Martineovim izrazom: u društvu u kojem je menjanje partnera proskribovano, funkcija mode je da „donekle očuva intenzitet seksualne informacije u životu dvaju partnera. Tamo gde je navika otupela privlačnost, nekakva odevna ili kozmetička novina može ju je vratiti u život” (Martinet 1974: 16); i najzad, *funkciju društvene diferencijacije*, koja, barem delimično, objašnjava brze promene u domenu odevanja. Sklonošću prema modernoj odeći, vladajuća klasa pre svega nagoveštava svoju ekonomsku sposobnost za obnovu: to je prva diferencijacijska oznaka; ali, moderna odeća, nova odeća *par excellence*, nadasve omogućava postavljanje nove simboličke *barijere* između dveju klasa čije se odevne navike s vremenom sve manje razlikuju. Goblo je lepo istakao „logiku društvene segregacije” koja vlada modnim fenomenima: „kad služavki pođe za rukom da uspešno podražava damsku haljinu, kad obična krojačica nauči da podražava poznatu, ono što je bilo ugledno postaje [ili] će ubrzo postati pučko: neophodno ga je promeniti. Moda [...] je pre svega *barijera*, ali pokretna barijera: toliko je ljudi savladava, proširujući krug time što u njega prodire, da se demarkaciona linija više ne nalazi tamo gde bi trebalo. Zamenjuje je druga barijera.”

Ali moda je i *nivo*: „čovek je menja onda kada više ne može da je rezerviše samo za sebe, ali je i usvaja tek onda kad može da je učini opštom.

Jer, ako je za njenu distinktivnu funkciju važno da ne izlazi iz okvira klase, važno je i da ona ne odlikuje osobu već čitavu klasu” (Goblot 1967: 49). Činjenica da žene koje prate modu nose „radni kombinezon”, odbijanje sve većeg dela više klase da nosi „nedeljno odelo” odraz su tog istog procesa diferencijacije; u prvom slučaju, usvaja se u druge svrhe profesionalna odeća čija se upotreba gasi (radnik na svom poslu sve češće nosi neutralnu odeću); u drugom slučaju, ono što je nekad bilo klasno znamenje („nedeljno odelo”) postalo je tekuća praksa; statusna razlika koja se do juče iskazivala otmenošću nedeljne odeće, danas se označava neutralnošću, pa čak i „nemarnošću” izgleda koji se suprotstavlja odevnoj hiperkorektnosti nižih klasa. U oba slučaja potvrđuje se isti proces, povezivanje dveju antagonističkih tendencija: težnja nižih klasa ka podražavanju viših (radna odeća → neutralna odeća; „nedeljno odelo”); paralelna tendencija viših klasa ka diferencijaciji budući da demarkacionoj barijeri preti opasnosti da će biti savladana (usvajanje profesionalne odeće, odbacivanje nedeljnog odela).

Kako bismo istakli analogiju sa jezičkim fenomenima, uočimo, osim toga, da se klasne suprotnosti održavaju, ali se pri tom premeštaju u zavisnosti od konteksta. Kao što u „formalnim” situacijama (intervju, nabranjanje reči) pripadnici niže i srednje klase teže hiperkorektnosti, a pripadnici više klase nimalo ne menjaju svoje uobičajeno jezičko ponašanje (up. gore str. 9), isto tako, u sociološki važnim situacijama (nedelja, izlasci, prijemi) radnici i sitna buržoazija teže odevnoj hiperkorektnosti, a veliki deo gornje klase, uz sitne izmene, zadržava svakodnevno odevanje.

Ono što smo upravo rekli o odeći, važno bi i za nameštaj, prevozna sredstva, pa čak, u nekim slučajevima, i za tehnike pribavljanja. Pedesetih godina, „jake mašine” su bile isključivi prerogativ vladajuće klase; danas snaga automobila više nema istu demarkacionu funkciju; danas smo, takođe, svedoci istinskog strateškog povlačenja istih tih vladajućih klasa, koje nabavljaju bilo male modele, bilo „rasne” automobile (strana vozila koja se mnogo više ističu po tome što su retka nego po svojim posebnim kvalitetima).

Međutim, formalne varijacije predmeta koji imaju istu praktičnu funkciju ne bi valjalo svesti samo na igru društvene strategije i diferencijacije. Društveni, profesionalni, verski, kulturni i etnički činioci razlikovanja – i, kao takvi, pogodni putokazi za proučavanje jednog društva – i predmeti, svojom cenom, oblikom, svojim stilskim osobenostima, predočavaju druge oblike kolektivnog iskustva. Analogija sa jezičkim fenomenima se ovde završava; u stvari, uočene fonetske razlike među klasama, ako i govore o statusnom identitetu govornika, ne daju nikakav nagoveštaj o sadržaju njihovog iskustva; drugim rečima, ne postoji *analoška veza* između konstatovanih formalnih razlika i socijalnih razlika na koje one ukazuju: te varijacije su *proizvoljne*. Da li se te razlike tiču izgovora /r/, /θ/, /ð/ ili neke sasvim druge foneme, sociološki nema nikakvog značaja. Važno je da se suprotnosti očuvaju, da distinktivna funkcija bude ispunjena. S druge

strane, postoji analoška veza, eksplicitna i implicitna, između forme, materijala, rasporeda predmeta, s jedne strane, i ekonomskog statusa, ukusa, opštije uzev „mentaliteta” pojedinaca, s druge strane.

III – Formalne razlike: pokušaj tumačenja

1. Predmeti i ekonomski status

Shvatanje o predmetima potrošnje kao običnim statusnim oznakama ishoduje očiglednim paradoksom: raskorak između buržoaske i radničke odeće, između raskošne srebrnine i aluminijskog pribora odražava ekonomske nejednakosti isto toliko, ako ne i više, koliko i društvenu taktiku segregacije. Ekonomsko bogatstvo iziskuje bogatstvo u predmetima, bogatstvo predmeta. Veza između statusa i potrošnje ovde je neposredna, transparentna.

U čuvenoj studiji „A Measurement of Social Status”, F. Stjuart Čepin (Chapin 1935) ističe gotovo sistematsku korelaciju između nameštaja dnevne sobe (living-room) i socio-ekonomskog sloja kome pripada vlasnik; društveni status izražava se brojem posedovanih predmeta. Primenjujući „skalu dnevne sobe”, može se „izmeriti” status pojedinca. Veblen je sistematizovao taj *kvantitativni*, demografski pristup razlikama u sferi potrošnje. Za njega, sve se svodi na prostu jednačinu u kojoj predmet(i) = cena = status; sa tog stanovišta, stil, forma, boje, samo su alibi; skup predmet jeste „lep” predmet; pogrešili bismo kada bismo tu tražili neka druga značenja osim neposrednog izraza „novčanog bogatstva”. „Kaput ne vredi mnogo, a ne vredi ni čovek”, kaže poslovice. Veblen daje mnogobrojne primere koji potvrđuju ovu poslovicu; poredeći srebrne i aluminijske kašike, on zaključuje da su one očito istovetne u pogledu forme i efikasnosti: razlikuju se samo po tržišnoj vrednosti; štamparije i izdavači nude nam izuzetan paradoks: tendencija da se podražavaju stare knjige (gotica, „ručno izrađen papir neobrezanih ivica”, „neobrezani listovi”, povezivanje svesno lišeno svakog doterivanja i vrlo proračunato nespretno), ni u kom slučaju ne doprinosi lakšem čitanju; „budući da iziskuju ručni rad, ti su proizvodi skuplji; takve knjige su i nepogodnije za upotrebu nego one štampane samo korisnosti radi. One potvrđuju da onaj ko ih kupuje može da troši u izobilju, a pri tom ima i mogućnost da gubi vreme i trud” (Veblen 1971: 107).

Veblenova analiza, koliko god bila umesna, brzo otkriva svoja ograničenja:

1) Najpre ćemo primetiti da se novčano bogatstvo ne ispoljava istim intenzitetom u svim oblastima potrošnje. U višim klasama našeg društva, znatnija sredstva izdvajaju se za stanovanje (kupovina stilskog nameštaja, dodatna prebivališta) nego za hranu, na primer; nasuprot tome, „radnici, kada to mogu, umesto da traže bolji smeštaj, poboljšavaju enterijer, nameštaj,

itd., višak novca kojim raspolažu usmeravaju na ciljeve koji su izvan porodice, u društvu u širem smislu i [...] podređuju stanovanje odeći, razonodi, svemu onome što ih dovodi u bliži dodir s grupama iz njihove ulice ili njihove klase” (Halbwachs 1970: 445). Relativna važnost različitih budžetskih rubrika u pitanjima potrošnje varira, dakle, u skladu s društvenom klasom. Istaći tu očiglednost pre svega znači naglasiti raznolikost procesa koji leže u osnovi strategije društvene diferencijacije (ta taktika može imati različite forme u zavisnosti od predviđene sfere potrošnje); to potom znači čuvati se svakog simplicističkog „ekonomskog” tumačenja (po „bogatstvu” garderobe jedne zaposlene žene ne može se izvoditi zaključak o uniformnosti potrošačkih praksi pa ni društvenih klasa); to naposljetku – i pre svega – znači osvetliti *znakovitu vezu između nizova posedovanih predmeta, s jedne strane, i motiva za pribavljanje, sadržaja društvenog iskustva, s druge strane.*

Albvaks, dakle, pokazuje kako izdvajanje najvećeg dela budžeta više klase za „izdatak stanovanja” neposredno izražava značaj koji za te klase ima porodica kao preovlađujuća sociološka jedinica. „Sigurni smo da ne grešimo”, piše on, „ako priznamo da [“u visokim klasama”] kakav god se značaj inače pridavao drugim izdacima na ime spoljnih znakova imetka, izdatak za stanovanje ovde najčešće izbija u prvi plan. Pošto jedna od odlika koje karakterišu [te klase], nasuprot radnicima, jeste cena koju pripisuju porodičnom životu, pošto je njegov intenzitet u bliskoj vezi s kvalitetom stanovanja, sigurno je da će cena stanovanja najčešće biti u određenom odnosu s ukupnim prihodima i da će taj odnos, kao težište čitavog budžeta, biti ono što će uslovljavati njegovu ravnotežu” (*ibid.*: 451). Nasuprot tome, malo izdvajanje za stanovanje među radničkom klasom početkom XX veka objašnjava se, prema Albvaksu, „nesavršenom organizacijom porodičnog života”.¹⁹

Kakve god rezerve (istinu govoreći, mnogobrojne) pobuđivalo Albvaksovo objašnjenje, ono na šta treba obratiti pažnju jeste sama vrsta njegovog postupka: pokušaj da se uočene kvantitativne varijacije među klasama tumače ne samo kao oznake statusa, već i kao izrazi socio-ekonomskih ponašanja, sistema vrednosti i različitih normi.²⁰

¹⁹Albvaks pokazuje (1970: 455) da ta „nesavršena porodična organizacija“ i sama proizvod uslova radničkog rada, sveta koji izoluje čoveka „suprotstavljenog materiji i mašinama“ i koji isključuje svaki oblik društvenih odnosa: „Navike stečene u fabrici pokazale su se previše trajnim, radniku je bilo previše teško da u sebi probudi društvenog čoveka kako bi bio kadar da porodični život izgradi na dovoljno čvrstim osnovama.“ Ova teza je naročito sporna, budući da je fabrika je mesto *par excellence* gde se prepliću mnogostruki društveni odnosi i gde se društveni odnosi neposredno izražavaju.

²⁰Luisove analize (Lewis 1969) enterijera u siromašnim kvartovima Meksika idu u istom pravcu kao i Albvaksova analiza; autor nastoji da otkrije veze između posedovanih predmeta i sadržaja društvenog iskustva. On pokazuje kako

2) Nijedna analiza koju smo do sada pomenuli ne uzima u obzir značenje formalnih osobenosti predmeta. Aleksander povezuje formu samo sa funkcijom; Veblen u raznovrsnosti stilova vidi samo izraz raznovrsnosti cena; Albvaks poredi budžete, nikad predmete; Martine ističe „seksualnu funkciju” mode, ali ne govori ni reč o formi odeće koja je u modi; Bogatirjev pak govori o „estetskog funkciji” odeće, jedinoj koja nije naznačena neakvom odlikom ili skupom distinktivnih odlika; on je izjednačava se „erotskom funkcijom” i prosto napominje kako nje korisnici nisu svesni.²¹

Dakle, stilski modaliteti predmeta (proporcije, ritam, skala boja, materijal, položaj u prostoru, itd.) prenose i *značenja*, najčešće *implicitna*, latentna, koja dobrim delom izmiču svesti pojedinaca.

2. Stilski modaliteti i simbolička značenja predmeta

Analiza stilskih značenja predmeta pokreće važne epistemološke probleme: da li je opravdano uspostaviti sistem veza između formalnih karakteristika predmeta, s jedne strane, i ideologije i „mentaliteta”, stila ponašanja njihovih vlasnika, s druge strane? Drugačije rečeno, da li je iz stila predmeta moguće izvesti zaključke o karakteristikama *habitusa* i *etosa* njihovih korisnika? Pre nego što odgovorimo na ova pitanja, razmotrimo metode koji nam omogućavaju sistematizaciju formalnih osobenosti predmeta.

najsiromašnije porodice poseduju više religijskih i ukrasnih predmeta nego bogatije porodice koje su bolje opremljene nameštajem, odećom i upotrebnim predmetima.

Zapravo, takve bi analize pretpostavljale, bolje nego prost popis, poznavanje mehanizama vezivanja za predmete. Ovde zadiremo u prostor koji je već otvorila socijalna psihologija. Autori koji se pozivaju na tu disciplinu (Moles 1972; Lassarre 1974), iz različitih uglova su razmatrali odnos subjekat-svakodnevnih predmeta. Prvi pristup sastoji se u tome da se otkriju, i to diferencijalno prema društvenim klasama, sadržaj i trajanje različitih faza odnosa sa predmetom, neka vrsta biografije, ukratko: želja, pribavljanje, otkrivanje, ljubav, zabava, zamor, uništenje, zamenjivanje predmeta (Moles 1972: 96); takav tip analize trebalo bi da omogući da se definišu različite klasne etike u pogledu predmeta ili u pogledu nekog niza predmeta (maksimalno i anksiozno gomilanje, uništavanje i obnavljanje, itd; *ibid.* 110, 180, 181). Drugi, ne mnogo uverljiv pristup, usredsređuje se na zadovoljstvo koje predmet donosi; pokušava se, po cenu vrlo naučne računice, utvrditi koeficijent zadovoljstva koji je, za datu osobu, vezan za posedovanje datog predmeta. Rezultati primetno variraju u zavisnosti od klasne pripadnosti vlasnika i načina pribavljanja predmeta (zanatski proizvedeni predmeti, predmeti dobijeni kao poklon, nađeni, ukradeni, kupljeni, itd.).

²¹ Glasi (Glassie 1973: 341) veoma ispravno primećuje da Bogatirjev piše skoro isključivo o „manifestnim funkcijama“ odeće, onim funkcijama koje korisnici direktno prepoznaju, ostavljajući po strani „podsvesne ili nesvesne“ funkcije odeće.

a) *Formalna analiza predmeta*

Estetska etnologija je,²² zahvaljujući podsticaju Lerua-Gurana, pružila sredstva za formalno definisanje skupa predmeta koji pripadaju istom nizu; analitički ključ predložen za skulpturu (Leroi-Gourhan 1968, 1970) mogao bi se, uz izvesna doterivanja, primeniti i na druge tipove predmeta (naročito arhitekturu i nameštaj). Okvir (vrsta geometrijskog zapisa), proporcije, prostorna ravnoteža (slobodan raspored, uređen raspored, simetrija), razmaci (izometrijski ili ne), materijal i tip površina, dekorativni elementi, itd. osnovne su kategorije homogenog deskriptivnog jezika koji bi omogućio da se, u okviru etno- ili socio-diferencijalnog istraživanja, utvrde karakteristike formalnih varijanti zabeleženih u domenu, na primer, stanovanja.²³

Ustanoviti strukturalni model koji se ponavlja u jednom nizu predmeta nužan je preduslov svakog semantičkog tumačenja. Osvetljavanje dominantnog obrasca pretpostavlja serijalno izučavanje i poređenje. Proučavajući skupinu anglo-američkih zgrada (engleski i pensilvanijski ambari, džordžijske jednospratne i dvospratne kuće, kuće u Novoj Engleskoj, itd.), Glasi (1969, 1973: 328-331) pokazuje da sve te forme proishode iz preobražaja jednog istog strukturalnog modela: pravougaonik koji se sastoji od dva simetrična kvadrata, međusobno odvojena pravougaonikom koji je jednak polovini kvadrata osnove. Trodimenzionalno razvijena, ta osnovna forma daje paralelopiped, modularnu jedinicu zapremine zajedničku skoro svim analiziranim zdanjima. Ta jedinica se može umnožavati, na primer udvostručiti bočno i/ili po vertikali (poput dvospratne džordžijske kuće); ali, kakva god bila varijanta gradnje, za pravljenje (*generate*) 27 tipova analiziranih kuća i ambara, uvek se koristi isti „osnovni koncept”: od 2193 proučena ambara u Njujorškom okrugu, 99,2 odsto proishodi iz preobražavanja tog strukturalnog modela.

I druge formalne karakteristike tih zdanja podvrgnute su skupu strogih pravila (naročito simetrije): pravac krovnog grebena (paralelan sa osovinom osnove ili upravan na nju), raspored otvora, dimnjaka... Ukratko, broj formula, definisanih zatvorenim nizom mogućnosti, jeste ograničen.

Ne želeći da se ograniči na tu analitički utvrđenu činjenicu, Glasi nastoji da utvrdi vezu između uočenog formalnog obrasca i same strukture mišljenja. On stoga povlači paralelu između trojne podele, simetrije elemenata (kvadrati u osnovi), arhitektonskih formi i strukture narodne pripovetke ili naučne teorije: brzo i opšte uspostavljanje odnosa u kojem se nikad ne gubi.

²² Za uvod u estetsku etnologiju up. naročito Leroi-Gourhan 1957, 1968, 1970 i Perroir 1972.

²³ Iz iste perspektive, Mol (1972: 122) predlaže korišćenje izvesnog broja antinomijskih kategorija kako bi se razumeo raspored nameštaja u jednom enterijeru: „simetrično/disimetrično“, „gusto/prazno“, „vertikalno/horizontalno“, „bočno/središnje“, „razbacano/koncentrisano“, „otvoreno/zatvoreno“, „paralelno/orijentisano“, „dugačko/kratko“, „usko/debelo“.

b) *Simbolička analiza forme: formalni obrasci i konceptualni obrasci*

Kad se, niz po niz, ustanove morfološke karakteristike predmetâ – a to nije mali posao – problemi se javljaju jedan za drugim: najpre, ima li zajedničkih imenitelja (formalnih, ritmičkih, itd.) između različitih skupova predmeta (odeća, nameštaj, kuhinja) koji nemaju ista materijalna i funkcionalna ograničenja? Potom, kakva vrsta veze postoji između formalnih obrazaca predmetâ – opštih ili svojstvenih samo jednom funkcionalnom nizu – i ideologije, normi, stila ponašanja onih koji ih poseduju? Da li je reč o analoškoj vezi (tipa: odeća živih boja = pokazivanje; simetričan raspored nameštaja = metodično i uređeno ponašanje)?

Kognitivni procesi, načini mišljenja, osmišljavanje formi, podvrgnuti su istim opštim obrascima: principima suprotnosti, diferencijacije, strukturnog raspoređivanja elemenata, itd. Ta temeljna shematičnost oblikuje se u zavisnosti od kulturnih konteksta, proizvedeći forme mišljenja, načine organizovanja predmeta, u isti mah istovetne i različite od kulture do kulture. Uporedo s tim, u sklopu date kulture, predmetima i diskurzivnim operacijama, na primer, zajednički je skup strukturnih srodnosti, ali se oni i razlikuju – tu je dokaz – zbog međusobnih ograničenja koja ih oblikuju (ograničenja materijalna i funkcionalna, logička i jezička).

Istraživanjem strukturnih veza, zajedničkih imenitelja, formalnih i konceptualnih, između različitih poredaka društvene stvarnosti, dosad su se pre svega bavili istoričari umetnosti.²⁴ Panovski (Panofsky 1974) pokazuje da *Sumom* Tome Akvinskog i klasičnom gotičkom arhitekturom vlada ista „mentalna navika”, isti strukturalni obrazac razjašnjavanja: stubu sholastičke misli, *manifestatio*, na arhitektonskom planu odgovara, između ostalog, razjašnjenje/klarifikacija kompozicije gotičkog portala, „povinujući se izrazito stereotipnom obrascu koji, namećući poredak formalnom rasporedu, u isti mah razjašnjava narativni sadržaj” (*ibid.*: 100).²⁵

Dok se Panovski ograničava na to da ustanovi strukturne srodnosti između sholastičke misli i gotičke arhitekture, nastojanje J.-P. Vernana (J.-P. Vernan 1969) u poglavlju naslovljenom “Prostor i politička organizacija u Grčkoj” (početkom VI veka p.n.e.) ambiciozniji je poduhvat: autor veoma

²⁴ Volis (Wallis 1973), osim simboličke analize arhitekture hrišćanskih crkava, daje i bogatu bibliografiju ikonoloških istraživanja.

²⁵ Iz iste perspektive, Vol i Mol (Wahl i Moles 1969) ustanovljuju četiri principa koja definišu formalna svojstva predmeta u stilu kiča: *princip neprikladnosti* – igra dimenzijama: „prevelike ili premale dimenzije predmeta”; *principi kumulacije i sinestetičke percepcije* – gomilanje predmeta; neprekinute međusobno povezane krive linije; kombinacija svih duginih boja; sistematsko oblaganje materijala (drvo obojeno tako da podražava mermer, predmeti od cinka koji podražavaju bronzane predmete, itd.) i, najzad, *princip mediokritetstva* koji više definiše način korišćenja predmeta (kič kao „masovna umetnost”) nego skup formalnih osobenosti.

sugestivnim poređenjem obuhvata većinu kulturnih ustanova. Klistenove reforme, polazna tačka analize, inaugurišu demokratiju tj. “organizovanje jednog homogenog političkog prostora od strane grada gde centar ima povlašćenu vrednost upravo zato što se, u svom odnosu sa njim, svi različiti položaji koje zauzimaju građani čine simetričnim i reverzibilnim” (*ibid.*: 161) (budući da u organizaciji polisa teritorijalni princip ima prednost nad rodovskim principom); simetrija i reverzibilnost su dva nova dominantna obrasca koja pronalazimo na delu kako u materijalnim fenomenima tako i u predstavama; razvoj „geometrijskog racionalizma”, „novo shvatanje brojeva”, raspored „zemalja, mora i reka” na prvim kartama „koji sledi odnose korespondencije i simetrije” (*ibid.*: 169), „prostorni raspored u Antenorovom delu, njegova želja da čitavu kompoziciju uravnoteži oko centralnog motiva i u skladu s njim”, njegovo umeće „da racionalno opremi prostorni okvir i da za središnju ličnost sačuva skalu povezanu s međusobno zamenjivim ličnostima” (*ibid.* 170), nose pečat tog novog *habitusa*.

Između društvenog, političkog, ideološkog i prostornog, dakle, postoji istinska *homologija*, budući da tim različitim porecima upravljaju isti strukturni obrasci (simetrija, izonomija i izometrija, itd.). Svaku važnu istorijsku promenu prati promena tih dominantnih obrazaca koja reorganizuje prostorne i vremenske okvire. Ako je relativno lako posvedočiti te veze među prostornim fenomenima u pravom smislu te reči (teritorijalno uređenje, urbanizam, skulptura, dekoracija, kosmologija, kartografija, itd.), taj poduhvat postaje teži i neizvesniji kada se suočimo s tehničkim nizovima koji su više podređeni materijalnim i funkcionalnim ograničenjima i, povrh toga, različitim evolutivnim ritmovima.

U stvari, ono što se ovakvim postupkom poima više je značenje rasporeda, proporcija predmeta, nego svojstva formalnih osobenosti koje ih određuju. Kad je reč o proučavanju nameštaja, na primer, u toj fazi analize nastojace se da se utvrde i protumače pravila rasporeda (nameštaj u svakoj prostoriji), a ne značenje svojstveno različitim elementima. Takav pristup omogućava da se, barem delimično, utvrde karakteristike načina stanovanja svojstvenog nekom kolektivitetu ili društvenoj grupi. Osim opštosti tipa: nameštaj raspoređen duž zidova (japanska kuća), nameštaj mahom postavljen u središte prostorije (evropska kuća),²⁶ mogu se utvrditi, na primer, stilske nijanse koje doprinose definisanju prakse suprotstavljenih društvenih klasa. Bodrijar (Baudrillard 1969) i Hogart (Hoggart 1970) slikaju, svaki na svoj način: jedan, „tipski” pejzaž današnjeg malograđanskog enterijera, a drugi, životni okvir radničkih porodica u londonskom predgrađu tridesetih godina. Za prvog, „malograđanski retorički poredak” kakav se nazire u rasporedu i održavanju nameštaja, karakterišu dva suštinska obrasca: „zasićenost i suvišnost, simetrija i hijerarhija”; suvišnost se

²⁶ O tome up. Hol (Hall 1971).

izražava u „taktici lonca i vaze [...], teatarskom i baroknom okviru domaćeg poseda” (Baudillard 1969: 33-34). Dok je nameštaj jednog buržoaskog stana raspoređen simetrično i redovno održavan (to je „domaćinski moralni fanatizam”), pučki enterijer kakav nam opisuje Hogart, hotimično impresionističkim stilom, „uvek odaje prenatranu i neurednu sliku”; svi nagomilani predmeti „svojom raznolikošću doprinose toliko željenom utisku domaće topline” (Hogart 1970: 67), koju simbolizuju i dva neophodna komada nameštaja kakav su sto i šporet. Materijal, kao druga društveno distinktivna formalna odlika, čas je prirodan, čas veštački, čas neobrađen, čak lakiran. “Prestiznost prirodnog”, kaže Bodrijar, analizirajući uporedo stilsko značenje predmeta i društvenu taktiku diferencijacije, „izvodi se iz sklonosti nižih klasa ka veštačkom” (*ibid.*: 37). Veštačko je, prema Hogartu, jedna od glavnih karakteristika opreme radničkih stanova: moderan nameštaj koji se u robnim kućama prodaje na kredit, sa svojim furnirom i lažnim lakiranim drvetom, zamenio je stari mahagonij. Kutije za keks i kavezi za ptice, hromirani ili od šarene plastike, takođe su zaposeli pučke enterijere.” (*ibid.*: *loc. cit.*).

Ovo poređenje bi se moglo nastaviti i, u krajnjoj liniji, pokušati da se ustanove načela kojima se rukovode raspoređivanje nameštaja i svakodnevno ponašanje. Ukrasne vaze, prekrivači, vitrine, znamenja malogađanskih enterijera, „ističući”, svaki na svoj način, „ono što se poseduje”, u suštini su *suvišni* elementi koji odgovaraju „anksioznoj prinudi sekvestracije” (*ibid.*: 34); uporedo s tim, *simetričan* raspored nameštaja, zajedno s „moralnim fanatizmom” uređivanja i spremanja, svedoči o jednom „ritualu disciplinovanja okvira”, opštije, o „vrlo moćnoj puritanskoj moralnosti” (*ibid.*: 36). Nasuprot tome, naguranost i neurednost nameštaja u radničkim stanovima koje je uočio Hogart, baš kao i središnje mesto koje zauzimaju sto, ognjište i šporet, iskazuju, prema ovom autoru, „afektivnu bliskost”, domaću toplinu. Šta, međutim, reći o opoziciji prirodno/veštačko? Najpre ćemo, zajedno sa Bodrijarom, primetiti da isti stilski modalitet može biti polisemičan: ogoljenost zida može biti ogoljenost teške bede, oskudice ali i brutalističke raskoši (*ibid.*: 38). Primetićemo, pre svega, da se ta opozicija semantički može tumačiti samo u vezi s mrežom kulturno prepoznatih simboličkih veza (gde je veštačko = modernost; prirodno = rustičnost).

U stvari, *opšta* karakterizacija i interpretacija formi i stilskih modaliteta, koliko god bile plodonosne, moraju biti zamenjene lociranjem i ekspliciranjem vrednosti koje predmet simbolički prenosi.

c) *Simbolička analiza formi: stilske osobenosti i ideološke teme*

Između formalnih odlika, boja, materijala, dekorativnih elemenata predmeta i preovlađujućih vrednosti jednog društva postoji mreža manje ili više eksplicitnih veza. Neke od tih vrednosti ili referenci svojstvene su jednom funkcionalnom nizu i simbolizuju ih *specifična* formalna svojstva predmeta: tako, kroy i linija moderne odeće simbolizuju preovlađujući ideal

tela, oblik stola i raspored stolica označavaju određeni poredak učesnika u obedu, itd. Druge reference, iako nejednako simbolizovane u zavisnosti od tehničkih nizova, uobičajenije su („egzotičnost” odeće, eventualno i prebivališta; „modernost” automobila, nameštaja, itd.). Igra simbolima nije jednoznačna: u istom enterijeru mogu se naći egzotičan nameštaj, rustični predmeti i najnoviji proizvodi dizajna; ta igra je, međutim, društveno distinktivna – na to smo već ukazali govoreći o formalnoj opoziciji: prirodno (rustično)/veštačko (modernost) i njenom sociološkom ekvivalentu: viša klasa/radnička klasa.

Simboličko značenje formalnih osobenosti predmetâ može biti eksplicitno (takav je slučaj s crnom bojom = smrt, starost; ružičasto = devojka, mladost...) ili implicitno, budući da počiva na sistemu latentnih konvencija (tako nošenje afričkih narukvica na gležnju, modni hit 1976, upućuje na egzotizam i, opštije, na kulturu podignutu u rang vrednosti, ali ono što dobija eksplicitnu pohvalu jesu estetski kvaliteti tih ukrasa).

Komentari korisnika i/ili reklamnih listova i prospekata omogućavaju da se lociraju preovlađujuće vrednosti koje predmeti simbolizuju. Sačiniti panoramu kulturnih verovanja, referenci ili stereotipa koji se vezuju za predmete i njima izražavaju, jedan je od najvažnijih zadataka tehnologije. Kako, uostalom, identifikovati te vrednosti izvan njihovih objektivnih ispoljavanja, a ne zapasti u diskurs koji ne nudi nikakvu garanciju verifikacije?

Primeru radi, ukratko ću analizirati preovlađujuća simbolička značenja odevne mode 1976. godine. Butor (1969: 17) s razlogom piše: „Nije odeća u modi, u modi je žena.” Žena, kakvu je tražila moda 1976, mora da ispuni tri kriterijuma: *mršavost, mladost, kultura*.

Svi prikazani modeli, u skladu sa složenom igrom o kojoj će kasnije biti reči, simbolizuju *mršavost*. „Linija sulundar”, kako svojim imenom tako i formom, svedoči o tom dominantnom zahtevu za vitkošću; komentari *Praktične žene* ne ostavljaju nikakvu sumnju, samo „meke i dugačke tunike s visokim razrezom, često obrubljene, katkad prozirne, a uvek *stanjujući* figuru” (kurziv K.B.) doprinose „izduženoj, vretenastoj silueti, pravi izgled 1976”. Drugi element tog asortimana, „plisirane suknje”, takođe treba da istaknu mršavost svojih vlasnica: „Sve leti, sve se kreće... ali se ipak ostaje *mršav*, jer ti ravni nabori prate liniju tkanja” (kurziv K.B.). U poređenju s idealom mršavosti, treća modna linija pre svega deluje kao paradoks: to je linija „mehur” ili „bibendum”, koju karakterišu „jakne koje varaju”. Da li bi to bio ustupak oblinama koje su tako omalovažene već četvrt veka? Nikako. U stvari, reč je o „triku” (*sic*) kako bi se stvorila iluzija mršavosti tamo gde se od nje odustalo: tako „plišana jaknica s opšivom pri dnu omogućava da se bokovi sakriju ili istaknu”, još bolje, „široki žaket lepo obvijava obline [...] a njegova dobra dužina [...] skriva... sve što je potrebno da bi se osoba usudila da nosi pantalone s uskim nogavicama, čak iako ima malo jače bokove”. Reč je, dakle, o taktičkom triku kojim će se

vladajući model vitkosti učiniti banalnim. Ta „linija mehur”, napomenimo usput, nudi primer naročito neprozirne formalne odlike koju je teško tumačiti izvan konteksta ili bez komentara: čovek bi bio sklon da na osnovu „širokih jaknica” izvede zaključak o preovlađujućem modelu krupne figure; no, kao što smo videli, jedna od vrlina „žaketa koji varaju” jeste upravo to da „prevare”, u žargonskom smislu te reči, da prikriju suviše oblike. Kako bismo ilustrovali složenost odnosa između simbola i ideološkog modela, napomenimo da se već dvadeset godina neprekidno glorifikuje isti idealni tip žene, stotinu puta iznova obnavljanim totaletama. Druga središnja vrednost koju simbolizuje moda 1976, *mladost*, dobrim delom neutralizuje polne attribute. Boje (često „žive”, kao „što to vole mladi”: „živa jarka ružičasta”, „flourescentno najlonsko jedro”, kontrastne: „plišani žersej sa živim prugama”; ili nejednako raspoređenim na odeći: „pamučna tunika s nepravilnim prugama”) eksplicitan su znak mladosti. Vrsta situacija za koje su ti modeli predviđeni (sport, avantura, putovanje, itd.), starosna dob manekena koji prikazuju kolekcije... doprinose definisanju jedne „odlučno mladalačke mode”. Dok se mladost proslavlja mnogobrojnim simbolima, iznenađuje nas odsustvo svakog vrednovanja „suštinske” ženstvenosti (naročito grudi). Prema aktuelnoj modi, mlado telo je polno neutralno telo; samo nekoliko odlika ukazuje na ženskost (šminka, haljina, suknja). Jedan broj časopisa *Elle* (br. 1576, 22. mart 1976) pod rečitim naslovom: „Muško u ženskom”, donosi seriju fotografija na kojima se vide samo struk i noge manekena: šorcevi, pantalone, cipele, koje bi bez razlike mogli nositi i muškarci i žene, samo da su mladi. Bart je analizirao povlačenje ženskosti, tu sklonost ka androginiji koja se poslednjih godina ispoljava u modi: „Ono što je zanimljivo u tom novom izrazu [„junior”], jeste to što on briše pol u korist starosne dobi; čini se da se tu odvija jedan duboki proces Mode: važna je starosna dob, a ne pol: s jedne strane, mladost modela se neprekidno ističe, brani, [...] njena krhkost je ono što joj daje draž; s druge strane, u jednom homogenom svetu (pošto moda tretira samo Ženu, za žene), normalno je što se fenomen opozicija prenosi tamo gde ima osetnih, znatnih varijacija: starosna dob je, dakle, ono što dobija vrednosti prestiža i zavodljivosti” (Barthes 1967: 260-261).

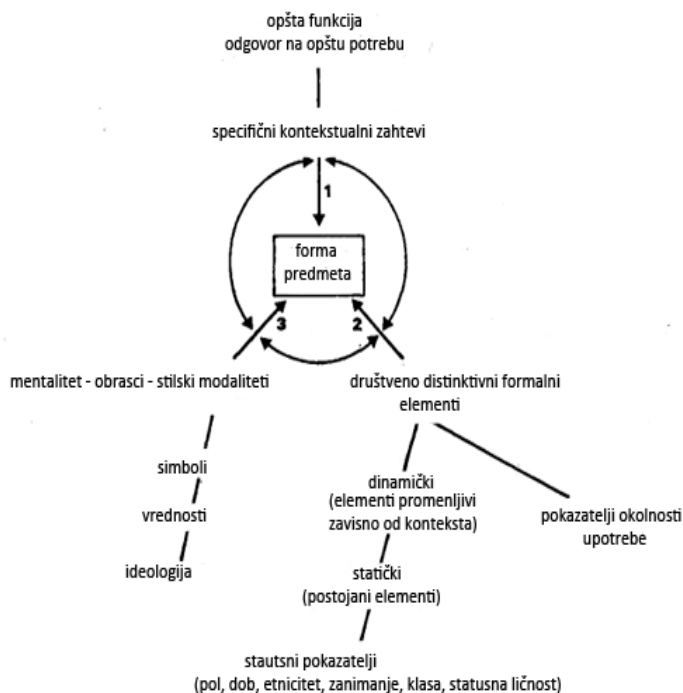
Poslednja preovlađujuća tema mode 1976, kao uostalom i onih pre nje, jeste „kultura”: *istorija i egzotizam*. *Praktična žena* savetuje nošenje „varvarskog nakita”, „afričkih nanožnica na gležnju”, „kreolskih naušnica” („nova mladalačka ludost”), „kape s grčkim frizom”, prikazuje „meke dželabe”, „skupocene tunike za otmene večere”, itd. Nazivi kako odeće tako i boja takođe otkrivaju tu sklonost ka kulturalizovanju mode: vatoovski veš, Pikasove boje, antičko ružičasto, itd.

Ovom sumarnom analizom želeli bismo da ilustrujemo važnost koju za etnologiju ima simboličko proučavanje predmeta. Na taj se način mogu osvetliti preovlađujuće ideološke teme, hijerarhije vrednosti, norme šika i elegancije.

IV – Rekapitulacija, problemi i perspektive

1. Rekapitulacija

U ovom smo članku nastojali da uspostavimo analitičko oruđe za *dekodiranje* predmeta, otkrivajući različite značenjske nivoe tehnika. Eksplicitno ili implicitno, forma predmeta pruža čitav niz pokazatelja koje smo grupisali u dole prikazanom dijagramu:

Kao što pokazuju kružne strelice, različiti zahtevi koji su na delu u predmetu strukturalno su povezani. Tako i tehnička promena mora biti zamišljena kao igra više sastavnih delova, gde modifikacija jednog zahteva ne povlači nužno za sobom i formalnu modifikaciju celine. Shvaćena na taj način, promena može biti, u promenljivim proporcijama zavisno od tipa predmeta, reakcija na neku izmenu funkcionalnog konteksta (1), hijerarhije statusâ (2); na evoluciju mentaliteta (3) ili vladajuće ideologije (3); naposljetku, ona može ispoljavati tendenciju da se održi statusna distinkcija (2). Kao što smo više puta istakli, evolucija odeće je proizvod isprepletenih činilaca; moda, konjunktorni fenomen, pre svega reaguje na tendenciju očuvanja statusnih distinkcija, simbolizujući pri tom vladajuće ideološke teme.

S obzirom na te datosti, može se rekapitulirati program jedne semio-tehnologije, koju praktično tek treba izgraditi. Semantička analiza predmeta podrazumeva više faza:

- 1) uspostaviti niz predmeta koji potiču iz iste kulture i imaju istu funkciju;
- 2) uočiti formalne sličnosti i razlike od predmeta do predmeta;
- 3) ustanoviti vezu između tih morfoloških varijacija, s jedne strane, i kontekstualne varijante i statusne distinkcije, s druge strane;
- 4) protumačiti formalne sličnosti i/ili razlike iz sledećih uglova:
 - ekonomskog (relativna cena predmeta)
 - psihosociološkog (motivi za pribavljanje...)
 - estetskog (stilski modaliteti)
 - simboličkog (ideološke teme);
- 5) sačiniti hijerarhiju značenja, funkcionalnih, društvenih, ekonomskih, kulturnih ili etničkih, stilskih i simboličkih, koja su pridata predmetu.

Kao što smo videli, ne postoji tipska hijerarhija već, zavisno od kulture i niza predmeta, zavisno od predmeta i konteksta, postoji jedna semantička mešavina koju treba proceniti. Procena njenih značenja ne treba da se oslanja samo da na intuiciju i pronicljivost istraživača, već mora biti podvrgnuta strpljivom popisivanju povezanih znakova i simbola po kategorijama. Najzad, pošto su značenja jednog korpusa predmeta koji pripadaju različitim funkcionalnim nizovima analizirana i hijerarhizovana, trebalo bi da je moguće:

- 1) razlučiti postojeće kulturne elemente od promenljivih elemenata;
- 2) ustanoviti vladajući statusni sistem koji odgovara uočenim formalnim varijantama;
- 3) ustanoviti estetske kanone, zajedničke simboličke teme, stilske i ideološke varijante, zavisno od niza predmeta i statusa vlasnika;
- 4) sačiniti komparativnu hijerarhiju značenja predmeta, naznačiti i protumačiti varijacije u rangu zavisno od funkcionalnih celina.

Ovakav program iziskuje više napomena. Najpre jedno podsećanje: semantičko proučavanje, reči kao i predmeta, može biti samo diferencijalno ili, ako hoćete, strukturalno. Sociološko značenje nekog predmeta (na primer, hasidska kapa s podužnim prorezom) može se razumeti isključivo u poređenju sa svim ostalim predmetima iz istog niza (kapa s okruglim udubljenjem, itd.), a potom, kroz poređenje sistema uočenih formalnih razlika sa sistemom konstatovanih socioloških razlika. Ukratko, semio-tehnološko istraživanje mora biti trajna veza između proučavanja formalnih varijacija predmeta i proučavanja društvene stratifikacije. Taj dvostruki ugao posmatranja nužan je uslov za razlikovanje relevantnih formalnih odlika od onih koje to nisu. Potom ćemo napomenuti da celina ovih razmi-

šljanja može doprineti ne samo boljem definisanju odnosa između tendencije i činjenice, već bi mogla dovesti i do novog shvatanja o uključivanju tehnologije u etnološka istraživanja, bilo da je reč o terenskom istraživanju, monografiji ili muzeografskoj izložbi.

2. *Tehnička tendencija i činjenica; zajedničko kulturno jezgro i nivoi socio-tehničke diferencijacije*

Od tendencije, „neizbežne, predvidljive, pravolinijske”, do tehničke činjenice, „nepredvidljive, izmaštane” (Leroi-Gourhan 1943: 27-28), postoji, kao što znamo, niz prelaza, „stupnjeva”. „Treći stupanj” činjenice, kaže nam Lerua-Guran, „jeste stupanj velikih preloma u okviru etničkih grupa” (*ibid.* 34); „ti veliki prelomi” mahom odgovaraju tradicionalnim oblastima etnološkog proučavanja tehnika. Na tom prvom nivou, može se ustanoviti skup odlika zajedničkih jednom skupu činjenica koje pripadaju istom nizu, ukratko, moguće je definisati kulturni identitet tih činjenica. Te zajedničke odlike su postojane (pronalazimo ih u svim varijantama) i korisnici ih percipiraju kao oznake svoje etničke ličnosti. Na drugom mestu sam pokazao (Bromberger 1974: 48-50) da kuće u provinciji Gilan u Iranu, ne uzimajući u obzir varijante koje ih izdvajaju u pod-tipove, predočavaju sledeće zajedničke odlike: „ograda, nadgradnja, pregradni zidovi od drveta i ilovače, samostalan drveni kostur koji delimično nosi krov, krov na četiri vode, prisustvo *ayvâna*”. Kad je reč o staništu, te različite odlike definišu *zajedničko kulturno jezgro*, što je izraz koji se može upotrebiti da se označi *ukupnost* postojanih tehničkih odlika, podjednako distribuiranih u različitim slojevima jednog društva.

Osim te konstelacije sličnih odlika – koje definišu tehnički identitet neke etničke grupe – mogu se ustanoviti, od niza do niza ili na sintetičkiji način, nivoi socio-tehničke diferencijacije ili „kulturni nivoi” (Digard 1973: 254). Ti „kulturni nivoi”, te diferencirane tehničke prakse pripadaju jednom recipročnom polju koje omeđuje i samo prostiranje kulture: ma kakav bio njihov status, svi korisnici svesni su mreže veza između formalnih i socioloških varijacija; diferencijacija se odvija u jednom zajedničkom referentnom polju.²⁷ Tako, da se vratimo na gilanske kuće, varijacije elemenata krovne pokrivke odgovaraju statusnim i mikroregionalnim (subkulturalnim) razlikama čija kombinacija omogućava razlikovanje speci-

²⁷ Očigledno je – i u tome je zasluga funkcionalne i realističke analize, na primer, Bogatirjeva – da, zavisno od spleta okolnosti, konteksta, svest o zajedničkom kulturnom jezgru može izbrisati socio-ekonomske razike i da, obrnuto, interne diferencijacije mogu odneti prevagu nad činionicima identiteta. Moglo bi se, s tim u vezi, mnogo toga reći o današnjem korišćenju „tipske“ regionalne odeće koja teži da oživi jedno oslabljeno etničko jedinstvo, prikrivajući pri tom tradicionalne unutrašnje tenzije.

fičnih „kulturnih nivoa”. Lim (1), crep (2), šindra (3), trska (4), slama (5), kovariraju u zavisnosti od imetka žitelja (1, 2: skupi materijali; 3, 4, 5: jeftini materijali i materijali koji se ne kupuju) i mesta njihovog prebivališta (1: blizina gradova; 2: sever provincije, 3: šumovita podnožja, 4: priobalna ravnica, 5: oblast uzgoja pirinča). Na tom drugom nivou, koji odgovara četvrtom i petom stupnju činjenice, činioци subkulturne, etno-stilske i socio-ekonomske diferencijacije tesno su isprepleteni.

U svakom slučaju bi bilo iluzorno zadržati samo činioce „kulturne” diferencijacije ne bi li se do kraja shvatili „mehanizmi progresivne individualizacije činjenica” (Leroi-Gourhan 1943, 32). U tom pogledu, izrazi kao što su „turkmenska jurta”, „gilanska kuća”, „belučka nošnja”, „meškinski ćilim” u isti su mah prikladni i dvosmisleni; tim konvencionalnim nazivima neutralizuju se socio-morfološke varijante kako bi se naglasak stavio na etničku osobenost predmeta. Za onog ko poznaje raznovrsnost gilanskih kuća ili turkmenskih jurti, na primer, to znači nepravedno staviti težište na etno-diferencijalne aspekte na uštrb socio-diferencijalnih.

Želeli bismo da ovih nekoliko teorijskih refleksija zaključimo dvama u isti mah naivnim i fundamentalnim zapažanjima:

- Kako pojmiti društvene proizvodne odnose, društvenu stratifikaciju u svim njenim nijansama, ako ne preko predmetâ – sredstava za proizvodnju i praksi potrošnje – shvaćenih u njihovim varijacijama? Proučavanje tehnika izuzetno je pogodno za otkrivanje fizionomije i fiziologije jednog društva (up. gore str. 8-12, šta nam je reklo o tehničkoj taktici društvene diferencijacije).

- Očigledno je, uostalom, da je semio-tehnologija mnogo više povlašćen analitički metod nego eksplikativna teorija; ona mora prepustiti prvenstvo jednom opštijem razmišljanju o temeljnim mehanizmima koji su proizveli raslojenost koju ona beleži, estetske norme koje ona razotkriva, itd. Ali – na tome insistiramo – ona čini nužnu etapu koju istraživači prečesto preskaču, osuđujući sebe na to da raspravljaju o nekom društvu, a da nisu obezbedili sredstva za razumevanje njegove strukture.

3) *Perspektive primene*

S pravom je kritikovana stereotipna formula monografije, to „zamorno razvrstavanje”, taj „mucavi govor” (Jaulin 1974 II: 82), taj niz vagona u koje se, jedno za drugim, toware tehnologija, srodstvo, društvena organizacija, vrednosti i mitovi. Isto tako su s pravom dovedena u pitanje poglavlja o tehnologiji posvećena neizbežnom „inventaru lonaca i staništa”, „banalnom nabranjanju sekira, mehova” (Leroi-Gourhan 1965: 89). Semio-tehnologija, po našem mišljenju, nudi drugačije perspektive, od prikupljanja građe do njenog konačnog prikazivanja:

1) Prilikom *terenskog istraživanja*, tako što kombinuje proučavanje tehnika, društvene stratifikacije i ponašanja, s jedne strane, i estetsko, simboličko istraživanje i analizu predmeta, s druge strane.

2) Kad je reč o uređenju *tehničke dokumentacije*: (a) time što smešta predmete u niz, beleži odlike koje ga izdvajaju u poređenju sa susedima, uočava njegove varijacije (*relativna* cena, funkcionalne varijante, statusne distinkcije...); (b) usvaja, potom, metode razvrstavanja predmeta prema sociološkim, a ne više tehnološkim kategorijama, i beleži različite (formalne) varijante koje ukazuju na postojanje svake od tih kategorija.

3) Kad je reč o strukturi *monografije*, time što prikazuje tehničke činjenice kao sredstvo da se osvetle društvena stratifikacija i dinamika, estetski kanoni, etnički stil, simboličke dominante.

4) Time što predmete na *izložbi* ne prikazuje više u zavisnosti od oblasti aktivnosti koju ti predmeti predstavljaju (zemljoradnja, stočarstvo, stanovanje, itd.) već u skladu sa sociološkom kategorizacijom koju njihove varijante odražavaju (suprotstaviti, na primer, tehničku opremu različitih tipova zemljoradnika).

Osim izložbi usredsređenih na odnos forma-funkcija, bez insistiranja na odrednici epohe i mesta (mislim na lepe primere kakvi su i dvorana umetnosti i tehnike u Muzeju čoveka i studijska galerija Muzeja narodne umetnosti i tradicije), ima mesta i za prezentaciju, preko predmetâ, složenosti i jedinstvenosti društvenih formacija koje se ne mogu na brzinu simbolizovati nekolikim „tipskim” tehnikama, kao što se previše često čini. Polje problemâ i perspektivâ primene koje otvara semio-tehnologija je, dakle, ogromno. Ta disciplina, koja je još u povoju, ima, između ostalih, vrlinu što se čuva jednostavnih jednačina: kao što se forma predmeta ne da svesti samo na svoju funkciju, tako se ni tehnike ne mogu tumačiti kao prosti svedoci nivoa razvoja proizvodnih snaga. Semantičko bogatstvo predmeta ne iscrpljuje se tim formulama.

**S francuskog prevela
Nina Kulenović**

Citirani radovi:

- Alexander, C. 1971, *De la Synthese de la Forme. Essai*, Paris, Dunod.
Balfet, H. et al, Les Techniques, in A Leroi-Gourhan, ed., *L' homme, races et moeurs*, Paris, Clartes.
Balfet, H. et al, 1975, Technologie, in R Cresswell, ed., *Elements d' ethnologie*, 2, Paris, Armand Colin.
Barthes, R. 1967, *Systeme de la mode*, Paris, Seuil.

Baudrillard, J. 1969, *La Morale des objets*, *Communications*, I 3: Les Objets.

1972, *Pour une Critique de l' economie politique du signe*, Paris, Gallimard.

Bogatyrev, P. 1971, *The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia*, Paris-La Haye, Mouton.

Bromberger, C. 1974, *Habitations du Gilan*, *Objets et Mondes* I 4 (I).

Bourdieu, P. 1974, Postface, a E. Panofsky, *Architecture gothique et pensee scolastique*, Paris, Editions de Minuit.

Butor, M. 1969, *Mode et moderne*, *Change* 4.

Centlivres, P&M. 1968, *Calotes, mitres et toques. Essai d' analyse classificatrice d' une collection de bonnets afghans*, Geneve, Musee et Institut d' Ethnographie.

Digard, J. P. 1973, *Techniques et culture des nomades Baxtyari d' Iran*, Paris, Institut d' Ethnologie.

Eco, U. 1972, *La Structure absente. Introduction a la recherche semiotique*. Paris, Mercure de France.

Glassie, H. 1969, *Pattern in the material Folk Culture of the Eastern United States*, Philadelphia, Universitu of Pennsylvania Press.

1973, *Structure and Function, Folklore and the Artifact, Semiotica* 7 (4).

Goblot, E. 1967, *La Barriere et le niveau*, Paris, PUF.

Goffmann, E. 1971, *Relations in Public*, New York, Basic Books.

Guillemain, B., 1971, L' Ethnotype en question, *Ethno-Psychologie* XXVI (2-3).

Gutwirth, J. 1970, *Vie juive traditionnelle*, Paris, Editions de Minuit.

Hagen-Torn, N. I. 1933, K metodike izučenya odeždu v etnografii SSSR, *Sovetskaja etnografija* 122 (3-4).

Halbwachs, M. 1970, *La Classe ouvriere et les niveaux de vie*, Paris-London-New York, Gordon & Breach.

Hall, E. T. 1971, *La dimension cachee*, Paris, Seuil.

Hoggart, R. 1970, *La Culture du pauvre*, Paris, Editions de Minuit.

Jaulin, R. 1974, *La paix blanche, II: L' Occidente et l' ailleurs*, Paris, Union Generale d' Editions.

Labov, W. 1966, *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, Center for Applied Linguistics.

1972, On the Mechanism of Linguistic Change, in P. P. Giglioli, ed., *Language and Social Context*, Harmondsworth, Penguin Books.

1973, The Linguistic Consequences of Being a Lame, *Language in Society* 2.

Lassarre, D. 1974, *La relation aux objets quotidiens*, These de 3 cycle, Paris, Universite Rene Decartes/ Paris V.

Leroi-Gourhan, A. 1943, *L' Homme et la matiere*, Paris, Albin Michel.

1945, *Milieu et tehniques*, Paris, Albin Michel.

- 1957, *Esthetique*, in A. L.-G. ed., *L' Homme, races et mœurs*, Paris, Clartes.
- 1965, *Le geste et la parole, 2: La Memoire et les rythmes*, Paris, Albin Michel.
- 1968, *L' art sans l' ecriture*, Paris, Institut d' Ethnologie.
- 1970, Observations technologiques sur la rythme statuaire, in J. Pouillon & P. Maranda, eds., *Echanges et communications. Melanges offerts a Claude Levi-Strauss a l' occasion de son 60 anniversaire*, I., Paris-La Haye, Mouton.
- Lewis, O. 1969, La Cultura material de los pobres, *Pensamiento critico*, 30, La Havane.
- Lotman, J. M. 1971, Problemes de la typologie des cultures, in J. Kristeva, J. Ray-Debove, J. J. Uniker, eds., *Essays in Semiotics*, Paris-La Haye, Mouton.
- Maccannell, D. 1973, A Note on Hat Tipping, *Semiotica* 7 (4).
- Marcellesi, J. B. & B. Gardin, 1974, *Introduction a la socio-linguistique. La linguistique sociale*, Paris, Larousse.
- Martinet, A. 1974, La Fonction sexuelle de la mode, *La Linguistique* 10 (I).
- Moles, A. A. 1969, Objet et communication, *Communications* 13: Les Objets.
- 1972, *Theorie des objets*, Paris, Editions Universitaires.
- Mounin, G. 1968, *Clefs pour la Linguistique*, Paris, Seghers.
- 1972, *Clefs pour la Semantique*, Paris, Seghers.
- Panofsky, E. 1974, *Architecture gothique et pensee scolastique*, Paris, Editions de Minuit.
- Perrois, L., 1972, *Statuaire fan. Gabon*, Paris, ORSTOM.
- Post, E. 1937, *Etiquette*, New York, Funk&Wagnalls.
- Pottier, B. 1970, La Domaine de l' Ethnolinguistique, *Languages* 18: L' Ethnolinguistique.
- Rapoport, A. 1972, *Pour une Anthropologie de maison*, Paris, Dunod.
- Stuart Chapin, F. 1935, *Contemporary American Institutions: a Sociological Analysis*, New York and London, Harper & Bros.
- Tual, A. 1971, Variations et usages du voile dans deux villes d' Iran, *Objets et Mondes* 11.
- Veblen, T. 1971, *Theorie de la classe de loisir*, Paris, Gallimard, NRF.
- Vernant, J. P. 1969, *Mythe et pensee chez les Grecs*, Paris, Maspero.
- Wahl, E. & A. A. Moles, 1969, Kitsch et objet, *Communications* 13, Les Objets.
- Wallis, M. 1973, Semantic and Symbolic Elements in Architecture: Iconology as a First Step towards an Architectural Semiotic, *Semiotica* 8, (3).

Beleška o autoru

Kristijan Bromberže, francuski etnolog i antropolog (1946), profesor na Univerzitetu Provans u Eks-on-Provansu, poznat je evropskoj naučnoj javnosti kao antropolog sa višestrukim interesovanjem i radovima iz antropologije materijalne kulture, političke i ekonomske antropologije, antropologije sporta i antropologije tela. Proučavao je materijalnu kulturu uz značajne metodološke radove iz te oblasti, bavio se ekonomskom i političkom antropologijom Irana, u okviru antropologije sporta intenzivno proučavao ponašanje navijača i simboliku fudbalskih klubova, a u okviru antropologije tela izučavao je društvenu ulogu i značenje odnosa prema telesnoj maljavosti (frizura, brada, maljavost po telu).